

Frem fra Gjemselen

MAXIMOS BEKJENNEREN (580 – 662)

Av Torstein Theodor Tollefsen

Maximos Bekjenneren (Confessor) (580–662) er en viktig bysantinsk teolog. Var han også en filosof? Se, det er spørsmålet. Mange har skrevet om Vestens filsofihistorie fra førsokratikerne, via Augustin til høymiddelalderen og moderne tid. Bysantinsk filosofi, derimot, er fortsatt et ubekjent terreng. Hva er bysantinsk filosofi? Er det ikke teologi alt sammen? Saken er at svaret avhenger av flere faktorer, slik som hva filosofi og teologi er. Hvis det handler om tro og viten er det ingen tvil om at troen, for en bysantinsk tenker, er primær i forhold til såkalt viten. Men etter min oppfatning er dette ikke avgjørende for hvorvidt noen er en filosof eller en teolog. På den ene siden kan man jo velge å anta at bysantinsk filosofi bare handler om kommentarer til Aristoteles og beskjedne ansatser til selvstendig tenkning som kommer i tillegg, som hos Michael Psellos (1018–1079), Johannes Italos (ca. 1025–1082), Theodor Metochites (1270–1332) og andre. På den andre siden kan man imidlertid anta at bysantinsk filosofi er sammenvevd med anliggender i bysantinsk teologi, slik at det er til teologene man må se for å finne genuine filosofiske ansatser. Jeg mener det siste er svært viktig. Bysantinsk filosofi er primært den engasjerte tenkningen man finner hos teologer, som, slik man kan se det, bidrar til tenkningens utvikling ved sine grensesprengende ideer. Selv om troen anses primær i forhold til viten, kan man betrakte dette fra den positive synsvinkelen at troen gir perspektiver på livet og verden som åpner opp en rekke felt for tanken. En rekke betydningsfulle teologer beveger seg filosofisk i dette rommet som troen åpner opp for tenkningen. Tema som blir utforsket gjennom teologiske kontroverser er blant annet av språkfilosofisk, metafysisk, kosmologisk og antropologisk art. Det er dessverre ikke rom for å gå dypere inn på en redegjørelse for dette i denne

lille artikkelen.

Skal man forstå Bysants, må man også ta med i beregningen at den enkelte tenker ikke så mye står frem som erindret i kraft av seg selv eller sin egen genialitet, men som deltaker i den felles bestrebelse, det felles anliggende, som er den ortodokse troens sak. Ikke desto mindre vil den enkelte tenker for oss kunne komme til å fremstå som interessant i kraft av seg selv. Maximos Bekjenneren er i teologihistorien kjent som arkitekten bak overvinnelsen av to heresier, monoenergismen og monotheismen. Han hadde en ledende post i det keiserlige sekretariatet under keiser Heraklios (fra 610), men forlot maktens tinder for å bli munk. Han forble en enkel munk resten av sitt liv, men var likevel sin tids viktigste teologiske tenker. Ja, etter min oppfatning er Maximos en av de største kristne tenkerne gjennom tidene. Han endte sitt liv ganske tragisk. Som motstander av keiserens kirkepolitikk ble han til slutt lemlestet og sendt i eksil. Han døde av skadene han ble påført.

Jeg skal ikke redegjøre for detaljene i det omflakkende livet han kom til å føre, rimeligvis mot sitt eget ønske. Jeg skal bare nevne noen av de viktigste skriftene han forfattet etter han forlot keiserlig tjeneste. *Centuriae de charitate* og *Capita theologica et oeconomica* er skrevet i en bestemt bysantinsk genre, nemlig som «centurier», det vil si «hundretall». Et «hundretall» rommer gjerne hundre innholdsrettede «kapitler», hvert på noen få setninger. *Centuriae de charitate* kan oversettes med noe sånt som «Fire hundretalls kapitler om kjærlighet». *Capita theologica et oeconomica* inneholder to hundretalls tekster. Denne boken går under flere navn, og bør vel på norsk kunne kalles «De gnostiske kapitlene». Begge disse verkene er skrevet for munker, og er laget for å bli lest meditativt. Hovedtemaet

i dem begge, om enn utformet på forskjellige måter, er den trefoldige veien til enhet med Gud gjennom, som det heter i Maximos' terminologi, praktisk filosofi, naturlig kontemplasjon og mystisk teologi.

Mystagogia og *Orationis Dominicae expositio* er en slags eksegetiske verk. Det første er en fortolkning av kirkebygget og liturgien, det andre en fortolkning av Fadervår. Når jeg sier at dette er eksegetiske verk, blir det på en annen måte enn vi er vant med. Disse skriftene er innholdsmettede kontemplasjoner av sine «objekter», og de er av stor filosofisk interesse.

Quaestiones ad Thalassium er svar på spørsmål en abbed (eg. *igumen*, det vil si en klosterleder) ved navn Thalassios har sendt til Maximos. Det handler i stor grad om vanskelige tekster i Skriften, og i svarene sine utfolder Maximos hele sin kreative fortolkningsevne og bretter ut Skriftens mening. Andrew Louth har kalt dette Maximos' «laterale tenkning»: «his mind does not move straight ahead in conformity to a linear, logical argument, rather it moves sideways, and gathers together a collection of considerations that are gradually made to converge.» (Louth 1996: 94)

Også verket *Ambigua* illustrerer denne tenkemåten. *Ambigua* er en samling fortolkninger primært av vanskelige tekster fra Gregor Nazianz (pluss noen få fra Dionysios Areopagitten), en viktig teolog fra det fjerde århundre. Både *Quaestiones ad Thalassium* og *Ambigua* er viktige kilder til forskjellige sider av Maximos' teologi og filosofi.

Maximos' skrifter utgjøres av to bind i Mignes *Patrologia cursus completus, series graeca* (bind 90 og 91). Denne utgaven er ikke tekstkritisk og har sine mangler, men er ofte det eneste forskere har å ty til. Det finnes noen kritiske tekster i serien *Corpus christianorum, series graeca* (bind 7, 10, 22, 23, 48), men publiseringstakten er uhyre langsom. Det foreligger etter hvert en del oversettelser til moderne språk. På engelsk har vi oversettelser foretatt av Berthold (1985), Farrell (1990), Louth (1996) og Blowers og Wilken (2003).

Hva kan man vente seg å finne hvis man åpner en bok av eller om Maximos? For det første vil man finne en krevende tekst, både språklig og intellektuelt. Videre vil man generelt finne en tenkning som er sterkt teologisk farget. Det vil imidlertid være vanskelig å finne bysantinsk tekst som ikke har denne pregningen – mer eller mindre.

På den annen side finner man en rekke interessante ideer om Gud, skapelsen, verdens forhold til sitt opphav og sitt mål, menneskets ontologiske konstitusjon, dets vilje og moralske muligheter, forholdet mellom dygder og laster gjennomtenkt innenfor rammene av en psykologi for det åndelige livet, rom, tid, substans, etc. Det er lett å tenke at mye av dette, hvis ikke alt sammen, tilhører en forgangen tid og derfor kan studeres, sammen med nyplatonismen, som filosofihistorie. Det er imidlertid klart at like så lite som nyplatonismen er en forhistorisk antikvit, er kris-

ten tenkning i senantikken det! Skal man forstå omslagene i Europas intellektuelle historie, kommer man ikke utenom nyplatonisme eller kristen tenkning. Her kan man bare tenke på Johannes Filoponos' (kristen nyplatoniker fra 500-tallet) kritikk av Aristoteles' naturfilosofi, en kritikk som ble studert nøye av Galilei. Man kommer heller ikke utenom Konstantinopel, hvorfra de fleste og beste greske tekstene ble formidlet til skolastikkens tenkere,

noe som bidro til omdannelsen av Vestens filosofi og åndsliv. Det er et par ting til å nevne: Gresk kristen tenkning i senantikken er ingen antikvit i de delene av Europa hvor ortodoks kristendom råder grunnen. Ortodoks teologi står i en kontinuerlig samtale med tenkere fra hele kirkens historie, og søker å tolke og utfordre nåtiden ved å hente opp røster fra fortiden. Dessuten kan det godt være at det ikke bare er Augustin – forøvrig helt uten betydning for gresk, kristen tenkning i senantikken – som har tenkt tanker som kan berike selv sekulær filosofi. Man tror så ofte i vår del av verden at vi har oversikt over det som har vært bidratt av viktig tenkning gjennom historien: Etter Vestens intellektuelle historie og utover den er det intet å hente. Man glemmer da lett hvilken enorm innflytelse Hellas har hatt på Vesten, og, kan man spørre, er Hellas Vesten?

Jeg har interessert meg spesielt for Maximos' kosmologi. Enkelt sagt mener han at naturen er uttrykk for en guddommelig plan, nemlig på den måten at alt det værende, i hele dets mangfold, er skapt ut fra *logoi* (ideer) som er evig kontemplert av guddommen i Logos, dvs. Ordet, Treenighetens andre person. Det finnes *logoi* for klasser, arter og individer. Disse *logoi* er ikke bare Guds definisjoner av skapte tings vesen. De er også handlingsprinsipper eller guddommelige viljesakter som instituerer skapt væren. Dette er et typisk senantikt bilde av kosmos: en vel-

Det er imidlertid klart at like så lite som nyplatonismen er en forhistorisk antikvit, er kristen tenkning i senantikken det! Skal man forstå omslagene i Europas intellektuelle historie, kommer man ikke utenom nyplatonisme eller kristen tenkning

ordnet helhet basert på transcendent prinsipp. Alt værende fremkommer ved en prosesjon (*proodos*) fra Gud og har som mål å bli forenet med Gud gjennom konversjon (*epistrotē*) til Ham. Inn i dette bildet kan man så knytte Maximos' antropologi, med mennesket som mikrokosmos og mediator. Mennesket kan eksistere i overensstemmelse eller i uoverensstemmelse med sin *logos*, og hvis det siste er tilfelle inntreer en desintegrasjon av den menneskelige væren med en modifikasjon av viljen til en usikker og vaklende vilje (*gnome*), utspent i en rekke forvirrende opsjoner. Likevel hevder Maximos at dygdene er *naturlige* for mennesket, og at det ligger i naturens muligheter at man kan bringes ut av det som primært er et bedrag gjennom etisk øvelse (kalt *praktisk filosofi*) og naturlig kontemplasjon. Målet er en reintegrasjon av den menneskelige væren, en gjenopprettelse av det rette forholdet mellom begjær, vilje og intellekt i sjelen. Menneskets mål er, for Maximos, guddommeliggjørelse, det vil si å nå en tilstand av enhet med Gud. Denne læren er ganske særegen for østkirkelig kristendom. Et viktig moderne moment i denne kristne metafysikken, er at hvis man antar at ethvert vesen i verden, mennesker, dyr, vekster, er et uttrykk for guddommens intensjon, kan det ikke være likegyldig hvordan et vesen behandles av oss. Alle skapte ting, og jordens ressurser, er ikke en tilfeldig ansamling av gjenstander. Bruk av naturen og håndtering av levende vesener må foregå i overensstemmelse med prinsipper lagt ned av guddommen selv, og har ingen tillatelse til å forløpe alene ut fra økonomiske behov som dypest sett er basert på menneskelig begjær. En videre filosofisk refleksjon over dette temaet kan vise seg viktig for å motivere en kristen opinion til innsats for vern av liv og natur.

Det er åpenbart at Maximos' tekster kaller på teologenes oppmerksomhet, fordi han gir en systematisk og dyptpløyende behandling av en rekke teologisk interessante tema. Det er imidlertid rart at ikke flere filosofer har interessert seg for ham. Jeg tror dette er i ferd med å endre seg. Det er for eksempel interessant å merke seg at Michael Frede viste interesse for Maximos, og det er iallfall én filosof til som jeg kjenner som har skrevet sin avhandling om Maximos, nemlig Vladimir Cvetkovic.¹ Cvetkovic skrev avhandlingen sin i England (under professor fr. Andrew Louth), men forsvarte den i Beograd i 2007: *The Teaching of Time in the Works of St Gregory of Nyssa and St Maximus*

the Confessor.

Når man skal beskrive forskningshistorien er det rimelig å peke på en første fase som begynner med Hans Urs von Balthasars *Kosmische Liturgie* fra 1941. von Balthasar beskriver helheten i Maximos' teologisk-filosofiske visjon, og innbefatter teologi, kosmologi og spiritualitet. Det kom en engelsk oversettelse i 2003. I 1955 publiserte Polycarp Sheerwood sin *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor*, en behandling av Maximos' oppgjør med en type senantik spirituelitet som ofte kalles origenisme. I 1965 kom Lars Thunbergs doktoravhandling ut, *Microcosm and Mediator: The Theological Anthropology of Maximus the Confessor*. Thunberg ble den ledende Maximos-eksperten de siste tiårene av 1900-tallet. Selv om det også ble publisert noen flere bøker og artikler, må man si at de tre nevnte forskerne var dominerende i første fase. Også i andre fase er det rimelig å peke på tre navn: Paul Blowers' studie av *Quaestiones ad Thalassium* i boken *Exegesis and Spiritual Pedagogy in Maximus the Confessor* (1991), Jean-Claude Larchets *La Divinisation de l'homme selon Saint Maxime le Confesseur* (1996) og Andrew Louths *Maximus the Confessor* med innledning og oversettelse av sentrale tekster (1996).

Det er påfallende – om enn ikke overraskende – at alle de hittil nevnte forfatterne er teologer. I begynnelsen av neste fase dukker det så opp en person med filosofisk utdannelse, nemlig undertegnede. I 2000 forsvarte jeg avhandlingen *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor* for den filosofiske doktorgraden (dr. philos.) i Oslo. Kopier av avhandlingen ble sendt til interesserte personer i Europa og USA, og flere av de som senere har skrevet om Maximos har forholdt seg til mine resultater. Det kom flere avhandlinger, senere utgitt som bøker, på rekke og rad. Jeg kan nevne Kattan (2003), Bathrellos (2004), Mueller-Jordan (2005), Cooper (2005) og Törrönen (2007). Bathrellos, Cooper, Törrönen ble utgitt på Oxford University Press, i serien Oxford Early Christian Studies. I august 2008 kom så en sterkt bearbeidet versjon av avhandlingen min ut i samme serie. Jeg tviler på at vi har sett enden på slike publikasjoner.

NOTER

¹ Frede, jfr. Ierodiakonou (2002), 63-95.

LITTERATUR

Oversettelser:

Berthold, G.C., *Maximus the Confessor, Selected Writings*, London 1985.
Blowers, P.M. and Wilken, R.L., *On the Cosmic Mystery of Jesus Christ*, New York 2003.
Farrell, J.P., *The Disputation with Pyrrhus of our Father among the Saints, Maximus the Confessor*, 1990.
Louth, A., *Maximus the Confessor*, London 1996.

Relevante bøker:

Balthasar, H.U. von, *Cosmic Liturgy*, San Francisco 2003.
Bathrellos, D., *The Byzantine Christ: Person, Nature, and Will in the Christology of St Maximus the Confessor*, Oxford UP 2004.
Cooper, A., *The Body in St Maximus the Confessor*, Oxford UP 2005.
Ierodiakonou, K., ed., *Byzantine Philosophy and its Ancient Sources*, Oxford UP 2002.
Kattan, A.E., *Verleiblichung und Synergie*, Leiden, Brill 2003.
Mueller-Jordan, P., *Typologie spatio-temporelle de l'Ecclesia byzantine, La Mystagogie de Maxime le Confesseur dans la culture philosophique de l'Antiquite tardive*, Leiden, Brill 2005.
Sheerwood, P., *The Earlier Ambigua of Saint Maximus the Confessor*, Rome 1955.
Thunberg, L., *Microcosm and Mediator*, Chicago 1995.
Tollefsen, T., *The Christocentric Cosmology of St Maximus the Confessor*, Oxford UP 2008.
Törrönen, M., *Union and Distinction in the Thought of St Maximus the Confessor*, Oxford UP 2007.

DEBATT!

Filosofisk supplement vil gjerne ha debatt rundt tekstene i foreliggende og tidligere numre. Så hvis du har kritiske innvendinger eller motargumenter du mener bør fram i forbindelse med et spesielt bidrag, er det bare å sende det inn! Vi ønsker debattinnlegg til alle tekstsjangrene i bladet – til alt fra leder til artikler og anmeldelser. Ønsket lengde på disse bidragene er maks 1000 ord.

Send inn til filosofisk-supplement@ifikk.uio.no!

